

En gotländsk prästson som var bångstyrig jesuitskolelev (1639-41): Lars Andersen från Othem

Av Jürgen Beyer

I denna tid med allt flera nyheter om sexuellt missbruk av minderåriga i katolska kyrkan, kan det vara värt att påminna om att för länge sedan hade vissa katolska skolor stor dragningskraft ^{här} även i de lutherska länderna också. En av dem var jesuitkollegiet i det ermländska Braunsberg (som i dag ligger i Polen och kallas för Braniewo). En inte oväsentlig anledning till att besöka kollegiet i Braunsberg var att ^{här} ~~det~~ ^{var det} ~~man~~ ^{möjligt} få gratis undervisning, logi och kosthåll. Kollegiet grundades 1578, inte minst med tanke på att utbilda präster för att arbeta i de länder runt Östersjön, som blivit lutherska. Från 1626 till 1638 evakuerades kollegiets verksamhet till Pułtusk i Polen eftersom svenskarna hade erövrat och besatt Braunsberg (Lühr 1925; Garstein 1992a, s. 175-210). Kollegiets stora bibliotek fördes till Sverige för att införlivas med Uppsala universitetsbibliotek (Trypułko/Spandowski 2007). De danska och svenska konungarna hade redan tidigare förbjudit deras undersåtar att läsa i Braunsberg.

Detta oaktat upptogs ett år efter kollegiets återvändande till Braunsberg en gotlänning bland dess elever. Den samtida elevförteckningen berättar följande om honom: "Laurentius Andreae, 18 annorum Danus e Gottlandia, ministri filius mathcouum¹, grammaticus, 19. sept. ao 1639. Eiectus propter incorrigibilitatem ao 1641 circa finem nov." [*Laurentius Andreae, artonårig dansk från Gotland, prästson ..., elev i grammatikklassen, 19 september 1639. Relegerad på grund av oförbätterlighet i slutet av november 1641*] (Lühr 1925, nr. 669; samma upplysningar också hos Helk 1987, s. 150, dock med tryckfel "1640" i stället för "1641").

Grammatikklassen var den nästlängsta i ett jesuitgymnasium. Som 18-åring var gotlänningen inget undantag där

(Garstein 1992a, s. 44, 184). Ordet *minister* betyder ordagrant 'tjänare', men det används ofta i förbindelsen 'ordets tjänare' för en 'präst'. När man ser på språkbruket i källan, så syns det här ha använts för lutherska präster, medan katolska präster kallas för *sacerdos* eller *diaconus* (Lühr 1925, nr. 297, 328, 331, 333, 369, 448, 455, 682).

Laurentius Andreae skulle på danska ha kallas för Lars (eller Laurids) Andersen. Hans far hette därför Anders (eller Andreas). Lyckligtvis är endast en enda präst med detta förnamn känd på ön, vilken skulle kunna ha blivit Lars far omkring 1621. Det var Andreas Laurentius Find. Otto Wilhelm Lemke (1868, s. 169f.) skriver i sitt herdaminne, att han formodligen blev präst i Othem och Boge efter att företrädaren Henrik Hansson blev avsatt i 1622. Tryggve Siltberg (2010, kap. 60) vill däremot för sin del inte utesluta att Hansson fick befattningen tillbaka och att Find först tillträdde något år senare.

Find var i alla fall präst i Othem och Boge år 1629. Den 16 juni blev han i generalkapitlet anklagad för att ha yttrat sig nedsättande om länsherren. Saken slutade med att han skulle stå uppen-

bar skrift i Visbys stadskyrka, vara avstängd från predikstolen i tre månader och böta 20 slätte daler. I övrigt tycks han ha varit en någorlunda lärd präst. Läroverksbiblioteket i Visby ägde förr i tiden en utgåva av Terentius komedier, tryckt i Strasbourg i 1496,² vari Find hade skrivit en latinsk vers samt sitt namn i latinsk dräkt: „Andreas Laurentius Find“ (Lemke 1868, s. 170; Åberg 1988, s. 16, 26). Efterföljaren Samuel Hansten omtalas för första gången den 28 januari 1657.

Andreas Laurentius Find passar utmärkt tidsmässigt som Lars Andersens far. I fall namnteckningen har blivit en aning felciterad och det rätteligen skall vara „Andreas Laurentii Find“ (alltså Anders Larsen Find), skulle det passa ännu bättre. Då skulle Lars Andersen ha fått sitt namn efter farfadern och han bör då troligen ha varit den förstfödda sonen. Att båda far och son hade vanskeligt vid att inordna sig under auktoriteter, gör saken kanske ännu mera sannolik. När vi antar att Andreas Laurentius Find var Lars Andersens far, så skulle det passa bättre ifall ^{här} ~~att han redan~~ ^{han redan} var på plats i Othem redan år 1622, och möjligen rentav under 1621 som före-

Noter

Anm: Namn med sånt där polskt L som har streck över sig funkar inte på HDs dator, och L:et har därför istället skrivits med streck undertill.

1 Utgivaren upplyser i en not att läsningen av detta ord är osäkert: "Lesung unsicher, ma deutlich, über c ein Strich." Som ordet är tryckt ger det tyvärr ingen mening, och utan att ha sett handskriften är det omöjligt att gissa om det rätta av de många latinska ord, som börjar på ma-

2 För en beskrivning av boken se Coates et al. 2005, s. 2450f. Boken är bevarad i fler än 170 exemplar över hela världen, jmf. Incu-

nabula short title catalogue (<http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=580412&q=85>), och det lär nog bli svårt att hitta Finds exemplar. De tryckta inkunabelkatalogerna för de i denna databas nämnda nordiska biblioteken nämner inte Finds exemplar. Find ägde heller inte det exemplar, som nu finns på Stifts- och gymnasiebiblioteket i Kalmar och som inte är med i Incunabula short title catalogue (jag tackar Håkan Bergcrantz för upplysningen).

Finds exemplar syns inte heller vara bevarad i något av de större tyska biblioteken, jmf. Inkunabelkatalog INKA (<http://www.inka.uni-tuebingen.de>).

trädarens adjunkt, men källorna tiger tyvärr om de boende i Othems prästgård vid denna tid (jfr. också Johansson 2010, angående "Hr Jeremias Slotts-präst").

Vi får inte heller veta, varför Lars Andersen betraktades som bångstyrig. Låt os hoppas att han inte var utsatt för misshandel! Det kunde också vara att han endast var intresserad av gratis undervisning och därför enbart föregav sig för att vara katolik, precis som t. ex. danska prästsonen Zeverinus (Søren) Wabe ett par år senare (Lühr 1925, nr. 682; ett annat exempel: nr. 562). Gotlänningen var långt ifrån den ende elev i Braunschweig med disciplinproblem (Lühr 1925; Garstein 1992a, s. 186), men hos honom var det kanske också del av en familjetradition.

Tyvärr vet jag inte, vad det blev av Lars Andersen senare i livet. Att ha besökt ett jesuitkollegium var just inte befordrande för en karriär i Danmark eller Sverige (Helk 1966, s. 344-360; Garstein 1992b). Med ett så vanligt namn är det ju svårt att identifiera honom i universitetsmatriklar eller andra biografiska uppslagsverk. Lemke nämner honom i alla fall inte som präst på Gotland. Kanske någon annan forskare har träffat på honom?

I fall man visste mera om Lars Andersens senare öde, kunde det bidra

till en annorlunda historieskrivning om jesuitskolorna. Hittills är de blivit sedda som skolor på hög nivå, vars elever kunde uppnå ledande positioner i samhället, bara de inte kom i kläm på grund av sin konfessionella läggning. Men hurudant såg det ut för alla dem som lämnade jesuitskolorna - frivilligt eller ofrivilligt - i otid? Avslutade de sina utbildningar annorstädes? Hade deras syn på katolicismen ändrats?

Litteratur

- Coates, Alan, et al. 2005. *A catalogue of books printed in the fifteenth century now in the Bodleian Library*, bd. 6. Oxford.
- Garstein, Oskar 1992a. *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. Jesuit educational strategy 1553-1622* (Studies in the history of Christian thought 46). Leiden.
- Garstein, Oskar 1992b. *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden 1622-1656* (Studies in the history of Christian thought 47). Leiden.
- Helk, Vello 1966. *Laurentius Nicolai Norvegus S. J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622* (Kirkehistoriske studier II, 22). Köpenhamn.
- Helk, Vello 1987. *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet* (Odense University studies in History and Social Sciences 101). Odense.
- Johansson, Anders R, 2010, *Jensens omnämnande av präster*, i Haimdagat, nr 1-2, s 63.
- Lemke, O[tto] W[ilhelm] 1868. *Visby stifts herdaminne efter mestadels otryckta källor utarbetadt*. Örebro.
- Lühr, Georg (utg.) 1925. *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunschweig 1578-1798* [Monumenta historiae Warmiensis 11]. Königsberg.
- Siltberg, Tryggve 2010. Gotlands-kyrkan under dansktiden: epoken och urkunderna, i: *Kust och kyrka på Gotland*, red. Per Stobaeus (Arkiv på Gotland 7). Visby (under utgivning).
- Trypułko, Józef / Spandowski, Michał 2007. *The catalogue of the book collection of the Jesuit college in Braniewo held in the University Library in Uppsala*, utg. Michał Spandowski och Sławomir Szyller, 3 band (Acta bibliothecae r. universitatis Upsaliensis 41). Warszawa och Uppsala.
- Åberg, Åke 1988. Böcker på Gotland under 1600-talet, i: *Biblioteks-historie 2*, s. 5-43. ~~sa~~

Forts fr s 31

dricka avsilad risgrynsoppa eller vatten som slogs på stekt bröd eller blåbärsoppa, men inte någon slags dricka.

Sedan den sjuke börjat gå uppe, skulle han i det längsta akta sig för köld och strängt arbete.

Vid denna farliga sjukdom med alla dess svåra påföljder skulle man akta sig själv, sina barn och tjänstefolk, så att de inte blev sjuka genom att "onödigt löpa till sjukstugor och där dra olycka med sig hem". Man skulle inte annat än i undantagsfall sända febersjuka tjänstehjon hem till sina släktingar och anhöriga. Sjukdomar uppkom aldrig av sig själv utan genom smitta från annan person enligt doktor Hjort, så man skulle undvika att äta och dricka i de sjukas rum, när man besökte sjuka släktingar och vänner. Dessutom skulle man undvika att använda deras sängkläder, om des-

sa inte hade legat i fria luften till vädring och i övrigt var tvättade och rengjorda.

Men om det nu var nödvändighet att umgås med febersjukt folk så borde man vidta motåtgärder. Dit räknades ättika, helst god vinättika. Den kunde användas som den var eller också slås på kummin, vitlök eller andra beska saker, som sedan silades bort. Drycken kunde nyttjas till att skölja munnen med, både när man gick till och kom från de sjuka. Man kunde också blanda så mycket ättika i maten som man kunde tåla utan att få halsbränna. Kryddättika var dyrare, men gällde för att vara mer verksam. Att tugga på tobak eller på beska kottar, samt att även röka tobak hos sjuka folk var ett gott medel mot smitta, men bara om allt nyttjades med måtta.

Om man, sedan man umgåtts med sjukt folk, kände sig illamående och var

ovanligt frusen och matt, så var man redan smittad. Den som då ville undvika att sjukdomen blev farlig, skulle försöka äta och sova ordentlig, inte förkyla sig, inte arbeta och röra sig häftigt, utan hålla sig stilla. Man skulle efter omständigheterna ta ett kvicksilver (!) eller laxer-medel. En god sup brännvin tagen mot natten drev fram svett och jagade ofta bort febern, speciellt hos dem som inte var vana att supa mycket.

Den 29 nov 1784 hade dr. Hjort gjort ett nytt besök i Tofta och konstaterat att tillståndet där fortfarande var eländigt. Även om prästerna var intresserade och kunde dela ut medicin, så var det bäst att han hjälpte dem igång. Dessutom var det bäst att han själv uppsökte de räddhågade och ekonomiskt svaga i hemmen, eftersom "bonden sällan är van att

Fortsätn sid 45